

Надія Темірова

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: temirova600@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1918-2054

ResearcherID://publons.com/researcher/4235540/nadiia-temirova/

Поміщицька демократія Євгена Чикаленка

Анотація. *Мета статті* полягає в аналізі заходів Є. Чикаленка із практичного застосування та поширення до селянських господарств прогресивних агротехнологій. В основу покладено спогади Є. Чикаленка та матеріали статистико-економічних описів. **Методологічну основу дослідження** склали принципи наукової об'єктивності, історизму, системності у поєднанні із загальнонауковими (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальними історичними (історико-генетичним, історико-типологічним, просопографічним) методами. **Наукова новизна** полягає у позиціонуванні Є. Чикаленка як великого землевласника з прогресивним баченням організації сільськогосподарського виробництва та демократичним проукраїнським світоглядом. Маючи козацьке походження та через родину будучи пов'язаний із землею, здобувши добру освіту, позиціонуючи виразний український погляд на нагальні проблеми, Є. Чикаленко спрямував свою діяльність на покращення умов життя селян, передусім тих, які його оточували, але з ширшою перспективою на всю Україну. Показана його зацікавленість як господаря у технології чорного пару, що особливої актуальності набувала у посушливих південноукраїнських степах. Привернуто увагу до докладання Є. Чикаленком чималих зусиль задля переконання селян у необхідності практичного втілення інтенсивних агротехнологій. Зрозумівши, що досвід запровадження ефективних способів землеробства не мав впливу на односельців через його реалізацію на великих площах, він почав зменшувати площу свого господарства, віддаючи землю селянам у користування на певних умовах. Показано, що після впровадження цих новацій ефективність господарювання перешорських хазяїв помітно виросла, свідченням чому була відсутність недоїмок за ними. Спостерігаючи потерпання селян від нестачі грошей і гостру необхідність брати їх під надвисокий відсоток, Є. Чикаленко посприяв у створенні ощадно-позичкових товариств у Перешорах і Кононівці. Чимало він робив для підвищення української свідомості селян. **Висновки.** Є. Чикаленко – представник української еліти початку ХХ ст., який маючи освіту, усвідомлюючи та цінуючи українське походження, споглядав і розумів виразки на становищі селянства, бачив перспективи подолання системних проблем у залученні самих селян до нових вимірів аграрного буття та скільки міг, реалізовував їх «до глибини своєї кишені».

Ключові слова: агротехнологія, кредитне товариство, маєток, селянське господарство, українська еліта, чорний пар.

Постановка проблеми. Наприкінці 2021 р. виповнюється 160 років від дня народження Євгена Чикаленка. У сучасному інтелектуальному просторі його позиціонують як визначного громадського діяча, благодійника, мецената, агронома, публіциста. Усі ці характеристики повною мірою проявилися протягом його активного життя. Євген Харлампович репрезентував покоління української еліти у найширшому розумінні цього слова. Здобувши підприємницькою діяльністю в аграрному секторі статки та розуміючи важливість забезпечення процесу державотворення, він віддавав їх на розвиток української нації, підготувавши ґрунт Української революції. Вивчення постаті Є. Чикаленка – великого землевласника, який життя присвятив служінню народу, сприятиме поглибленню розуміння ролі української еліти в процесі націєтворення.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Постать Є. Чикаленка стала об'єктом уваги доволі широкого кола науковців. Серед перших дослідників його життя був Д. Дорошенко, який діячеві присвятив спеціальну працю, де подано як аналіз його діяльності, так і особисті враження про цю людину [Дорошенко, 1934]. Системне вивчення постаті Є. Чикаленка закономірно уможливилось лише у незалежній Україні, помітно активізувавшись у 2000-ні рр. Глибоке дослідження його мемуарної та епістолярної спадщини здійснила І. Старовойтенко. Вона наголосила на стабільному інтересі до його постаті, що «відображає її місце та значення в українській історії» [Старовойтенко, 2008: 160]. Вивчення епістолярних джерел дозволили відобразити участь Є. Чикаленка та його однодумців у численних громадських заходах, їхні

оцінки подій, які становили зміст українського національного руху. [Старовойтенко, 2007; Старовойтенко, 2004; Старовойтенко, 2005]. М. Рогожа проаналізував видання Є. Чикаленка «Розмова про сільське хазяйство», що охарактеризовано як потужне джерело відомостей про формування прагматичного аграрного простору [Рогожа, 2018. Вип.51; Рогожа, 2018, т. 8]. Сучасними науковцями вже напрацьовано узагальнений образ Є. Чикаленка, що включає біографічний нарис, оцінку його меценатської діяльності, характеристику громадської активності, опис взаємин з оточуючими [Старовойтенко, 2009; Євген Чикаленко в процесі українського націотворення, 2012]. Отже, постать Є. Чикаленка заслужено перебуває у полі зору сучасних українських вчених. Переважно обговорюються аспекти, пов'язані з його громадсько-політичною діяльністю. Водночас не варто забувати, що Є. Чикаленко був спадковим великим землевласником українського походження, репрезентуючи нове покоління господарів, який не лише застосовував прогресивні агротехнології, але й докладав зусиль до їх поширення у селянському середовищі, щиро вболіваючи за його майбутнє.

Мета статті полягає в аналізі заходів Є. Чикаленка із практичного застосування та поширення до селянських господарств прогресивних агротехнологій. В основу покладено спогади Є. Чикаленка та матеріали статистико-економічних описів. Дослідження спирається на принципи наукової об'єктивності, історизму, системності. Поряд із загальнонауковими (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальними історичними (історико-генетичним, історико-типологічним) ключовим для дослідження виступив просопографічний метод, який спонукає вивчати особу в сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням.

Виклад основного матеріалу. Маючи козацьке походження та через родину будучи пов'язаний із землею, здобувши добру освіту, демонструючи виразний проукраїнський світогляд, Євген Чикаленко спрямував свою діяльність на покращення умов життя селян, передусім тих, які його оточували, але з ширшою перспективою.

Його дід народився в одному з козацьких зимівників на території Катеринославської губернії. Після того, як цю землю цар дарував графу Канкріну, змушений був перебратися на Херсонщину, де козакам виділили землі між Бугом і Дніпром. Він служив у Бузькому козацькому війську. Тут одружився з дочкою землевласника (переселенця з Румунії) і взяв за нею посаг у 150 дес. землі. Через брак робочих рук він спеціалізувався на скотарстві. Одночасно орендував 1200 дес. у сусідки. Після її смерті він викупив 900 дес. у спадкоємців за 30 тис. руб. Гроші збирав різними шляхами: частина своїх, решту довелося позичати. Згодом він заставив землю у Херсонський земельний банк, повернув борги, а іпотечні платежі здійснювалися ще й його онуком, тобто Євгеном Харламповичем [Чикаленко, 1955 : 5–12]. Батько придбав ще 900 дес. і поставив господарство на широку ногу. Є. Чикаленко по завершенні Єлисаветградського реального училища у 1882–1884 рр. вивчав агрономію в Харківському університеті. Проте за участь у радикальному гуртку на п'ять років його відіслали у село Перешори під гласний нагляд поліції. Під час вимушеного перебування у 1885–1894 рр. у власному маєтку він зосереджено займався господарством із застосуванням новацій у землеробстві, незважаючи на скепсис дядька.

Коли ж Євген Харлампович вступив у право володіння маєтком, земля перебувала у п'яти шматках, що заважало господарюванню. Поступово він скупив усі шматочки землі, що були всередині, і об'єднав ділянки в один простір. «Тоді й в голову не приходило, що її можуть відібрати дурно», – згадував Є. Чикаленко [Чикаленко, 1955 : 178]. Наприкінці XIX ст. його маєток «Перешори» Ананьївського повіту обіймав 1,9 тис. дес. З них 160 дес. ріплі, 390 дес. сінокосу та 300 дес. толоки велися за рахунок власника, 690 дес. ріплі віддавалися за скопщину, 250 дес. толоки перебували в порічній оренді селян. Скопщина застосовувалась на умовах 1/3 врожаю на користь власника та обов'язкового дотримання встановленого сівообігу [Описание частновладельческих хозяйств Ананьевского уезда, 1900 : 171–173].

Молодого землевласника надзвичайно цікавила технологія чорного пару, що особливої актуальності набувала у посушливих південноукраїнських степах. Особливо помітними були відмінності врожайності на парових і непарових полях у посушливі роки, як це сталося в 1899 р., коли врожай навколо озими майже повністю зіпсувався, а на чорному парі склав 100–200 пуд. з дес. [Описание частновладельческих хозяйств Ананьевского уезда, 1900 : 9]. «На добре обробленому чорному парі і посеред літа земля тільки зверху трохи висихає, а в споді, навіть у велику посуху, тримається ще весняна вода», – написав він у спогадах [Чикаленко, 1955 : 161]. У господарстві Є. Чикаленка під чорний пар щорічно відводились 40 дес. ріплі власника та 80 дес. селян-скопщиків [Описание частновладельческих хозяйств Ананьевского уезда, 1900 : 171–173].

У спогадах Євген Харлампович подав розлогі міркування про довколишніх селян. За його враженнями вони були зосереджені на господарюванні, переймаючись винятково збільшенням засіяних площ, при цьому не дбаючи про якісний обробіток землі, керуючись міркуванням: «Як Бог хоче, то й на камені вродить!». Водночас зустрічалися серед них такі, хто попроживали все

здобує їхніми батьками, перетворюючись на «пролетарів». Але було чимало чесних, тверезих, працьовитих людей, які «при всьому своєму бажанні, вони не могли стати господарями». Назбиравши грошей, працюючи в економії чи деінде, вони стягувалися на худобу, реманент, починали господарювати, але дуже швидко банкрутували й знову мусили йти у найми. Пояснення такої ситуації Євген Харлампович бачив у відсутності «адміністративного хисту», бо через м'якість вдачі вони не могли керувати навіть власними дітьми, вже дорослими робітниками, і собі не могли дати ладу: «у них завжди пізніше від всіх було виорано, не в пору засіяно, а тому й родило гірше як у інших». Годі й говорити про якусь вищу організацію [Чикаленко, 1955 : 166].

Описав Є. Чикаленко й тип «невсипущих господарів», які каторжно працювали день і ніч. Засіваючи багато хліба на орендованих землях, вони здобули статки, придбали землю й перетворилися на т. зв. «куркулів». Як подано у «Спогадах», вставали такі господарі ще засвітло й працювали цілий день. У косовицю чи у жнива господар ставив наймита вперед, а сам ззаду підганяв, теж працюючи косою. У молотьбу такі господарі молотили по черзі паровою машиною. «І ще до дня у такого господаря вже машина гуде і гуде цілий день аж до смерку, тоді як по панських господарствах робота йде тільки від сходу та до заходу сонця, з перервою в обідню пору та з переміною робітників на інтенсивніших роботах» [Чикаленко, 1955 : 168].

Є. Чикаленко чимало робив для підвищення цивілізованості господарювання селян с. Перешори, що на Херсонщині. Літо 1892 р. було надзвичайно складним – з квітня не було дощу і всі хліба посохли до хрусту. Налякані селяни ходили по полях з процесіями і священники правили молебень. До однієї з таких процесій приєднався і Чикаленко та завів селян на свою ділянку з чорним паром. Яким було їхнє здивування, коли побачили вогку землю серед цієї посухи. Господар у подробицях розповів селянам, як він діяв.

Згодом він написав популярну брошуру, але дозволили її до друку тільки через п'ять років, через те, що була написана українською мовою. Врешті-решт 1897 р. побачила світ книжка «Розмова про сільське хазяйство. Чорний пар, плодозмін і сіяна трава». Просто, у формі розмови автор виклав сутність способів підвищення врожайності, а також сформульовано поради, здобуті власним експериментальним шляхом у своєму господарстві. Згодом її було рекомендовано для бібліотек нижчих сільськогосподарських шкіл, шкільних бібліотек, народних читалень. Загальний наклад «Розмов» склав понад півмільйона примірників [Дорошенко, 1934 : 28]. Згодом випущено ще чотири книги «Худоба: коні, скотина, свині та вівці», «Сіяні трави, кукуруза та буряки», «Виноград», «Сад», що сукупно склали повноцінну популярну енциклопедію сільського господарства [Рогожа, 2018, т. 8 : 225].

Після впровадження цих новацій помітно виросла ефективність господарювання перешорських селян. Свідчення цьому – відсутність будь-яких недоїмок за ними [Чикаленко, 1955 : 187]. Представник міністерства хліборобства В. Бертенсон писав у звіті про поїздку до Перешор: «Заслуга Є. Х. Чикаленка полягає не тільки в тому, що він прикладає поліпшені методи оброблення землі, не тільки річ у тім, що він знайомить і в друку і наприклад із значінням чорного пару і пр., і пр. – він зробив більше: він увів ці методи в сільськогосподарську культуру місцевих селян» [Чикаленко, 1955 : 250].

Стосунки поміщика Чикаленка з навколишніми селянами перевернули уяву про так зване наймання землі «з половини», що традиційно вважалося антонімом поняття «прогрес». Усю орну землю Євген Харлампович розділив на шість клінів, на кожному з яких застосовувалась 4-пільна сівозміна. Використання молотарки й знарядь для очищення зерна дозволяло отримувати насіння високої якості. Частину ріллі він здавав в оренду навколишнім селянам ділянками по 10 дес. Третина врожаю орендарів належала власнику. Господар Перешор давав у користування селянам рядову сівалку для закладання озимини, до якої приставлявся службовець із маєтку. У разі недбалості половинника його усували від участі у виробничому процесі, що було досить дієвим способом стимулювання трудової активності [Чикаленко, 1955 : 252]. Бажаючи полегшити працю робітників, він придбав сучасну на той момент американську сільгосптехніку, але виявилось, що для місцевого «некультурного» робітника це знаряддя виявилось надскладним. Довелось більшість заморського реманенту законсервувати [Чикаленко, 1955 : 248].

Незважаючи на докладені зусилля щодо залучення селян до застосування досконаліших методів обробки землі, Є. Чикаленко з розчаруванням спостерігав байдужість до його ініціатив. Тоді він зрозумів, що досвід запровадження ефективних агротехнологій не мав впливу на односельців через його реалізацію на великих площах. Для нього стало очевидним, що маленькі зразкові поля (розміром не більші за середні селянські), можуть очевидніше впливати на їхні господарства. Тим більше, що велике господарство відбирало час від громадської роботи, на якій Євген Харлампович волів зосередитися. З того часу він почав зменшувати площу свого господарства, віддаючи землю селянам за четверту частину врожаю. Але обов'язковою умовою

було дотримання заведеного сівообігу та системи обробітку, для чого селянам надавалося і знаряддя, і краще насіння [Чикаленко, 1955 : 249].

Паралельно він почав переконувати безземельних селян купити в нього по 10 дес. землі за сприяння Селянського банку. Для стимулювання Є. Чикаленко визначив дещо нижчу ціну від наявної в окрузі. Але частина не поспішала землю купувати, бо не вірили у щирість намірів пана, очікуючи можливості отримати землю безкоштовно. Нарешті набралось 25 селян, яким було відведено 250 дес. по 100 руб. Половину компенсував банк, решту сплатили самі селяни, продавши зайву худобу. Поступово селяни «почали почувати смак в самостійному господарюванні» [Чикаленко, 1955 : 249–252].

Зрештою йому вдалося добитись таких результатів, що комісія від міністерства хліборобства, оглянувши господарство, визнала, що воно ведеться «чрезвычайно правильно и скусно» [Чикаленко, 1955 : 248]. Його власнику навіть присуджено золотий нагрудний знак. Урядовець при міністерстві хліборобства В. Бертенсон про Є. Чикаленка сказав: «Він користується любов'ю і довір'ям» [Чикаленко, 1955 : 252]. Під час вимушеного п'ятирічного перебування у Перешорах Є. Чикаленко, за його словами, «віддавався господарству всією душею, можна сказати з запалом. Мене цікавила при тім найбільше не матеріальна сторона, а бажання поставити своє господарство зразково, добитись побільшення врожайності, заведення кращої худоби, коней і т.п. і тим впливати й на поліпшення селянського господарства своєї округи» [Чикаленко, 1955 : 247].

Таку мотивацію Є. Чикаленко продовжив і у Кононівці Полтавської губернії, яку придбав у 1899 р. Він не вів великого господарства, а віддав селянам у користування більшу частину землі на певних умовах, залишивши собі 400 дес. з будинком і зразковим господарством. З осені 1900 р. він остаточно оселився з родиною у Києві, де повністю поринув в український національний рух.

Не лише агротехнічною просвітою займався Є. Чикаленко, він намагався плекати українську свідомість селян як у Перешорах, так і в Кононівці. Перебуваючи під наглядом поліції, Євген Харлампович не міг відкрито займатися просвітницькою роботою. Тому, як він згодом написав, намагався впливати на селян «своїм життям, своїм поведінням». Зокрема, тримався як свідомий українець, розмовляючи з усіма українською. Через це й селяни не намагалися у спілкуванні вживати «каліченої московщини». А коли хтось із чиновників насміхався з перешорян над їхньою «мужицькою» мовою, селяни казали: «А от наш пан, не то, що ви, а на всю губу пан, вміє говорити на всяких языках, а з своїми дітьми і зо всіма говорить по-нашому» [Чикаленко, 1955 : 169–170].

Будучи обмеженим у своїй громадській активності, Євген Харлампович впливав на селян Перешор через економа Дмитра Лужанського, який був із місцевих селян і прослужив близько 20 років у маєтку, користувався повагою серед односельців. За його допомоги Є. Чикаленко заснував у Перешорах кредитне товариство, яке розмістилося у панському дворі, поки не придбало власну будівлю [Чикаленко, 1955 : 170]. Пізніше вже, у Кононівці, спостерігаючи як потерпають селяни від нестачі живих грошей і беручи їх під надвисокий відсоток, Є. Чикаленко так само почав переконувати селян заснувати для своїх потреб ощадно-позичкове товариство. Пояснив, як це зробити, уклали статут. Але виявилася проблема у чесних відповідальних селянах. Проте згодом знайшли кандидатів на членів управи товариства [Чикаленко, 1955 : 265, 272]. Окрім цього, у Кононівці Є. Чикаленко разом з приятелями організував вистави для селян, а згодом і вони самотужки давали спектаклі [Чикаленко, 1955 : 264].

Як зауважив Д. Дорошенко, Євген Харлампович був одним із нечисленних панів, у якого склалися приязні відносини з селянами. Дехто із перешорських і кононівських селян писали листи Чикаленку, наповнені вдячністю, навіть в еміграцію [Дорошенко, 1934 : 36]. За свідченням доньки Ганни Євгенівни, Чикаленко належав до людей однієї мети, яка пронизує все їхнє життя. Для нього це було українське національне відродження. Саме під таким кутом він оцінював будь-які справи й ситуації [Дорошенко, 1934 : 93–95]. Люблячи свій народ і віддаючи йому всі свої сили й можливості, Є. Чикаленко був далекий від ідеалізації народу, він добре бачив його слабкості, наводив доволі критичні оцінки. На своє господарство, куди вкладено чимало праці, він дивився як на джерело прибутку задля просвіти українського народу та розбудови українського руху.

Висновки. Отже, Є. Чикаленко, обізнаний в ефективних агротехнологіях (а це знання він здобув не лише під час навчання в Харківському університеті, але і згодом, у процесі постійної самоосвіти), реалізував їх на практиці у власному господарстві. До того ж, розуміючи мінімальний ефект від їх точкового застосування і бачачи поневіряння великої частини селян, він доклав максимум особистої ініціативи для залучення їх до вищих рівнів організації господарства. Це виглядало надзвичайно перспективно, адже саме низька інтенсивність залишалась ключовою проблемою в аграрному секторі в українських землях і на початку ХХ ст. Над її подоланням працював Є. Чикаленко. Перед нами – представник української еліти початку

.....
ХХ ст., який маючи освіту, усвідомлюючи та цінуючи українське походження, споглядав і розумів виразки на становищі селянства. А головне – бачив перспективи подолання системних проблем у залученні самих селян до запровадження нових вимірів аграрного буття і скільки міг, реалізовував їх, як він говорив, «до глибини своєї кишені».

Подяка. Висловлюю щирю вдячність членам редколегії журналу за сприяння у підготовці статті до друку.

Фінансування. Автор не отримала фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Дорошенко, Д. (1934). *Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. 1861–1929.* Прага: Фонд імені Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 100 с.

Бачинська О., Гончарук Т., Гуцалюк С., Кушнір В., Музичко О., Хмарський В. (2012). *Євген Чикаленко в процесі українського націотворення:* Зб. наук. пр. : Одеса: СПД Бровкін О. В., 110 с.

Описание частновладельческих хозяйств Ананьевского уезда. (1900). Херсон, 320 с.

Рогожа, М. (2018). «Розмови про сільське хазяйство» Є. Чикаленка як джерело в контексті «матеріальної тканини нашої історії». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 51. С. 127–132.

Рогожа, М. М. (2018). Внесок Є. Х. Чикаленка у розвиток сільського господарства України. *Історія науки і техніки.* 8, 1 (12). С. 218–227.

Старовойтенко, І. (2009). *Євген Чикаленко: людина на тлі епохи.* Київ: Темпора, 544 с.

Старовойтенко І. (2008). Євген Чикаленко та його спадщина в українській історіографії. *Історіографічні дослідження в Україні.* Вип.18. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 151–163.

Старовойтенко, І. (2005). Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* 12. С. 232–254.

Старовойтенко, І. М. (2007). Епістолярна спадщина Євгена Чикаленка. *Український історичний журнал.* 1. С. 104–117.

Старовойтенко, І. М. (2004). З епістолярної спадщини Євгена Чикаленка: листування із Сергієм Єфремовим. *Український історичний журнал.* 3. С. 47–61.

Чикаленко, Є. (1955). *Спогади (1861–1907).* Нью-Йорк: Укр. Вільна Акад. Наук у США, 502 с.

Надежда Темирова

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Помещичья демократия Евгения Чикаленко

Аннотация. *Цель статьи состоит в анализе мероприятий Е. Чикаленко по практическому применению и распространению в крестьянских хозяйствах прогрессивных агротехнологий. В основу положены воспоминания Е. Чикаленко и материалы статистико-экономических описаний. Методологическую основу исследования составили принципы научной объективности, историзма, системности в сочетании с общенаучными (анализа, синтеза, обобщения) и специальными историческими (историко-генетическим, историко-типологическим, просопографическим) методами. Научная новизна заключается в позиционировании Е. Чикаленко как крупного землевладельца с прогрессивным видением организации сельскохозяйственного производства и демократическим проукраинским мировоззрением. Имея казацкое происхождение и через семью будучи связанным с землей, получив хорошее образование, позиционируя выразительный украинский взгляд на неотложные проблемы, Е. Чикаленко направил свою деятельность на улучшение условий жизни крестьян, прежде всего, окружавших его, но с более широкой перспективой Украину в целом. Показана его заинтересованность как хозяина в технологии черного пара, которая особую актуальность приобретала в засушливых южноукраинских степях. Обращено внимание на немалые усилия Е. Чикаленко для убеждения крестьян в необходимости практического воплощения интенсивных агротехнологий. Поняв, что опыт внедрения эффективных способов земледелия не оказывал влияния на односельчан из-за его реализации на больших площадях, он начал уменьшать размеры своего хозяйства, отдавая землю крестьянам в пользование на определенных условиях. Показано, что после внедрения новаций эффективность хозяйствования перешорских крестьян заметно выросла, свидетельством чему было отсутствие недоимок по ним. Наблюдая страдания крестьян от нехватки денег и острую необходимость брать их под сверхвысокий процент,*

Е. Чикаленко поспособствовал в создании ссудо-сберегательных обществ в Перешорах и Кононовке. Немало он сделал для повышения украинского сознания крестьян. **Выводы.** Е. Чикаленко – представитель украинской элиты начала XX ст., имея образование, осознавая и ценя украинское происхождение, наблюдал и понимал язвы в положении крестьянства, видел перспективы преодоления системных проблем в привлечении самих крестьян к новым измерениям аграрного бытия и сколько мог, реализовывал их «до глубины своего кармана».

Ключевые слова: агротехнология, кредитное общество, имение, крестьянское хозяйство, украинская элита, черный пар.

Nadiia R. Temirova

Vasyl' Stus Donetsk National University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Yevhen Chykalenko Landlord Democracy

The aim of the article is to analyse Ye. Chykalenko's measures for the practical application and dissemination of advanced agricultural technologies to farms. It is based on Ye. Chykalenko's memoirs and materials of statistical and economic descriptions. **The methodological basis** of the research was formed by the principles of scientific objectivity, historicism, consistency in combination with general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, prosographic) methods. **Scientific originality** lies in the positioning of Ye. Chykalenko as a large landowner with a progressive vision of the organization of agricultural production and a democratic pro-Ukrainian worldview. Having a Cossack origin and being connected to the land through his family, having received a good education, positioning a clear pro-Ukrainian worldview, Ye. Chykalenko focused his activities on improving the living conditions of peasants, especially those around him, but with a broader perspective on all of Ukraine. As the goodman, he was interested in the black steam technology, which became particularly relevant in the arid southern Ukrainian steppes. Ye. Chykalenko made a lot of efforts to convince the peasants of the need for practical implementation of intensive agricultural technologies, which had some success. Realizing that the experience of introducing effective methods of farming did not affect the villagers because of its implementation on large areas, he began to reduce the size of his farm, giving land to peasants for use on certain conditions. After the introduction of these innovations, the efficiency of Pereshory farms' managing has significantly increased, as evidenced by the absence of arrears on them. Observing the suffering of peasants from lack of money and the need to take them at a very high-interest rate, Ye. Chykalenko helped to create savings and loan companies in Pereshory and Kononivka. He did a lot to raise the Ukrainian consciousness of the peasants. **Conclusions.** Ye. Chykalenko is a representative of the Ukrainian elite of the early XX century, who, having an education, realizing and appreciating the Ukrainian origin, contemplated and understood the sores on the situation of the peasantry, saw prospects for overcoming systemic problems in attracting the peasants themselves to new dimensions of agrarian life and as much as he could, implemented them "to the depth of his pocket".

Key words: agrotechnology, credit society, estate, peasant economy, Ukrainian elite, black steam.

References:

- Doroshenko, D.** (1934). *Yevgen Chykalenko. Jogo zhyttya i gromadska diyalnist. 1861–1929* [Eugene Chikalenko. His life and social activities]. Praga: Fond imeni Ye.Chykalenka pry Ukrayinskomu Akademichnomu Komiteti, 100 s. [In Ukrainian].
- Bachynska O., Goncharuk T., Guczalyuk S., Kushnir V., Muzychko O., Xmarskyj V.** (Red) (2012). *Yevgen Chykalenko v procesi ukrayinskogo naciotvorennya*: 3b. nauk. pr. [Yevhen Chykalenko in the process of Ukrainian nation-building: coll. of scient. works]. Odesa, SPD Brovkin O. V. 110 s. [In Ukrainian].
- Opysanye chastnovladelcheskyx xozyajstv Ananevskogo uezda** [Description of privately owned farms of Ananyevo district]. (1900). Xerson. 320 s. [In Russian].
- Rogozha, M.** (2018). «Rozmovy pro silske xozyajstvo» Ye. Chykalenka yak dzherelo v konteksti «materialnoyi tkanyny nashoyi istoriyi» [«Conversations about agriculture» by E. Chikalenko as a source in the context of «the material fabric of our history»]. *Naukovi praci istorychnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universytetu – Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*. 51. S. 127–132. [In Ukrainian].

- .....
- Rogozha, M. M.** (2018). Vnesok Ye. X. Chykalenka u rozvytok silskogo gospodarstva Ukrayiny [The contribution of E.H. Chikalenko in the development of agriculture in Ukraine]. *Istoriya nauky i texniki – History of science and technology*. 8, 1 (12). S. 218–227. [In Ukrainian].
- Starovojtenko, I.** (2009). *Yevgen Chykalenko: lyudyna na tli epoxy [Eugene Chikalenko: a man against the background of the era]*. Kyiv: Tempora, 544 s. [In Ukrainian].
- Starovojtenko, I.** (2008). Yevgen Chykalenko ta jogo spadshhyna v ukrayinskij istoriografii [Yevhen Chykalenko and his heritage in Ukrainian historiography]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini*. Vyp.18. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny.. S. 151–163. [In Ukrainian].
- Starovojtenko, I.** (2005). Lysty Yevgena Chykalenka yak dzherelo prosopografichnoyi informaciyi pro avtora [Letters of Yevhen Chykalenko as a source of prosopographic information about the author]. *Specialni istorychni dyscypliny: pytannya teorii ta metodyky*. 12. S. 232–254. [In Ukrainian].
- Starovojtenko, I. M.** (2007). Epistolarna spadshhyna Yevgena Chykalenka [The epistolary heritage of Yevhen Chykalenko]. *Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 1. 104–117. [In Ukrainian].
- Starovojtenko, I. M.** (2004). Z epistolarnoyi spadshhyny Yevgena Chykalenka: lystuvannya iz Sergiyem Yefremovym [From the epistolary heritage of Yevhen Chykalenko: correspondence with Serhiy Yefremov]. *Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 3. S. 47–61. [In Ukrainian].
- Chykalenko, Ye.** (1955). *Spogady (1861–1907) [Memoirs]*. Nyu-Jork: Ukr. Vilna Akad. Nauk u SShA, 502 s. [In Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 16.10.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 19.11.2021 р.